

הלכות קריאת שמע

פרק ראשון

[א] כתב הרב פעמים בכל יום קורין קרית שמע בערב ובבקר, שנאמר¹ בשכבך ובקומך וכו'. אמר המפרש, תחלת הפסוק בא למצות עשה, והוא אמרו ודברת².

[ב] ומהו קורא וכו'. דבריו אלו מבוארים. ואמרינן בירושלמי³, מפני מה קורין פרשיות⁴ הללו בכל יום, ר' לוי אמר מפני שעשרת הדברות כלולין בהם. אנכי, שמע ישראל יי אלקינו. לא יהיה לך, יי אחד. לא תשא, ואהבת את ה' אלהיך, מאן דרחים מלכא לא משתבע בשמיה לשקר⁵. זכור, למען תזכרו מצותי, זו מצות שבת⁶ שהיא שקולה נגד כל מצות התורה⁷. כבוד, למען ירבו ימיכם. לא תרצח, ואבדתם מהרה, מאן דקטיל מתקטיל. לא תנאף, לא תתורו אחרי לבבכם, א"ר לוי עינא ולבא סרסורי דחטאה אנן⁸. לא תגנוב, ואספת דגנך ולא דגן⁹ חברך. לא תענה, אני יי אלהיכם, וכתוב¹⁰ וי"י אלהים אמת¹¹, א"ר אבון שהוא אלהים חיים ומלך חיים¹², א"ר לוי, אמר הקב"ה, אם העדות על חברך¹³ עדות שקר מעלה אני עליך כאלו העדות¹⁴ עלי שלא בראתי שמים וארץ. לא תחמוד בית ריעך, וכתבתם על מזוזות ביתך ולא של¹⁵ חברך, וזה מפרק

- 1 דברים ו, ז.
- 2 כן בספר המצוות להרמב"ם מצות עשה י, ובמאירי ריש ברכות. וראה ביומא יט, ב: השח שיחת חולין עובר בעשה שנאמר ודברת בם וכו'.
- 3 ברכות א, ה, והובא במאירי ברכות יא, ב ובקיצור בתוספות ברכות יב, ב ד"ה בקשו, תוספות רי"ח שם, ראבי"ה ברכות סימן לג ויש שם שינויים מנוסחת הירושלמי לפנינו, או"ז ק"ש ל, פרדס הגדול נח, א"ת הלכות ק"ש מו ולא הזכיר שהוא מהירושלמי, מנהיג דיני תפלה סימן מה, אבודרהם סדר שחרית של חול (עמ' פג).
- 4 כן במאירי, ובירושלמי לפנינו: שתי פרשיות. ועיין באהצוי"ר ברכות, עמ' 22.
- 5 שם: ומשקר, וכן בכמה מהראשונים שם. 6 בירושלמי לפנינו: ר' אומר זו מצות שבת.
- 7 שם: מצותיה של תורה.
- 8 שם: א"ר לוי ליבא ועינא תרין סרסורי דחטאה, כתיב תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצרנה, אמר הב"ה אי יהבית לי ליבך ועיניך אנא ידע דאת לי.
- 9 שם: דגנו של.
- 10 ירמיה י, י.
- 11 שם נוסף: מהו אמת.
- 12 שם: ומלך עולם.
- 13 שם: היעדת לחבירך.
- 14 שם: היעדת. 15 שם: בית.

מאמתי¹⁶, כ"ה מקדימין¹⁷ לקרות פרשת שמע. א"ה, זה גם כן מבואר, ואמרינן בגמרא¹⁸ על הקדמת שמע תרי טעמי¹⁹, חדא שנקבל עלינו עול²⁰ מלכות שמים תחלה, ותו²¹ שהרי יש בה ללמד וללמד ולעשות, והיה אם שמוע אין בה כי אם ללמד ולעשות, ופרשת ציצית אין בה כי אם לעשות.

[ג] כ"ה אף על פי שאין מצות ציצית וכו'. פי' דהא כתיב²² וראיתם אותו, כלומר בשעת ראייה דהיינו ביום²³. כ"ה מצוה להזכיר יציאת מצרים וכו'. פי' דאע"ג דעיקר גאולה ביממא הוא דהוה, מ"מ כי אתחילה גאולה בלילה הוא דאתחילא, כדכתיב²⁵ ויקרא פרעה למשה ולאהרן לילה, וכל ימי חייד²⁶ דרשינן²⁷ לרבות הלילות²⁸, פרק היה קורא²⁹.

[ד] כ"ה הקורא קריאת שמע כשהוא גומר וכו'. וזהו³⁰ האמן שהיו עונין במקדש על כל ברכה, שבח ששבתו בו ישראל אבינו הזקן אחר פסוק זה. ולפי שאמרו יעקב אנו אומרים אותו, ולפי שלא אמרו משה רבינו אין אנו אומרים אותו כמו שירה בקול רם אלא בלחש³¹. ומאחר שהתחלנו אותו בלחש, מנהג רוב ישראל לקרותה כלה בלחש³² לכבודו של יעקב אבינו³³. והוא בפרק מקום שנהגו³⁴.

16 ירושלמי ברכות א, ה. וראה באבודרהם שם (עמ' פה), שמביא מהריב"א שכל עשרת הדברות מרומזות בפרשה ראשונה לבדה, ועיי"ש מה שביאר והאריך זה.

17 לפנינו ברמב"ם: ומקדימין.

18 משנה ברכות יג, א וגמרא שם יד, ב. וראה במאורות שם יג, ב ד"ה למה קדמה.

19 ברמב"ם לא כתב טעמים אלו, וכתב טעם אחר, ועיי' בלח"מ כאן שהאריך ליישב.

20 בכת"י יש על זה סימן מחיקה.

21 זהו טעמו של ר"ש בן יוחי, וכמו שתירצו בגמרא שם.

22 במדבר טו, לט. 23 מנחות מג, א, וראה ברמב"ם ציצית ג, ז.

24 כדברי הגמרא ברכות ט, א: וכי בלילה יצאו והלא לא יצאו אלא ביום וכו' אלא מלמד שהתחילה להם גאולה מבערב.

25 שמות יב, לא. וכן כתב במאירי יב, ב במשנה.

26 דברים טז, ג. 27 דרשת בן זומא במשנה ברכות יג, ב.

28 ראה בכסף משנה כאן, שלשונו קרובה ללשון רבינו.

29 צ"ל מאימתי, ברכות ט, ב; יב, ב. 30 תענית טז, ב.

31 פסחים נו, א.

32 בטור או"ח סא: ע"כ נוהגין לאומרו בחשאי אפילו במקומות שנוהגין לקרות כולה בקול רם. ובב"י ושו"ע סוף סימן סא הביא מתשובות הרשב"א שיש מקומות שקורין כולה בלחש, ועיי' בדרכי משה שם, ובמגן אברהם סא סעיף כו הביא משו"ת מהר"ם אלשקר שמביא מרב האי גאון שאין לקרות קריאת שמע בקול רם, ובשו"ת רדב"ז תעד הביא מרב האי ז"ל ומהרשב"א ז"ל בשו"ת ח"א תנב דראוי לאמר כל קריאת שמע בלחש, והביאו בסביב לאהל (אהל מועד ח"א ה, ע"ב) וראה שם ביריעות האהל שתמה עליו, שהרי באותה תשובה כתב: יש שקורין אותה בלחש ויש שקורין בקול וכו', ועוד כתב שם הרדב"ז שלא כתבו רב האי והרשב"א אלא לקיים המנהג שנהגו לקרות בלחש, אבל לפי הדין צריך לקרותה בקול רם ביחד וכו'.

33 יש להשוות דברי רבינו למה שכתב באהל מועד שם: פסוק ראשון של פרשת שמע הכל

[ה] כ"ה כשהוא קורא ³⁵ קריאת שמע וכו' ביום מברך שתיים וכו' ובלילה וכו'. והן שבע ברכות בין היום והלילה. ואמרינן בירושלמי ³⁶ על שם ³⁷ שבע ביום הללתיך. ואמרינן נמי התם, כל המקיים שבע ביום הללתיך כאלו קיים והגית בו יומם ולילה. ומנהג רוב העולם לומר בסוף ברכת אהבת עולם בשחר ובערב אל מלך נאמן. ונראה שנתקן במקום אמן ³⁸, לפי שהן ברכות אחרונות, ואמן נוטריקונו אל מלך נאמן,

צריך לקרותו בקול רם ושאר הפסוקים קורא בלחש או בקול רם, חוץ מברוך שם שהכל צריכין לאומרו בחשאי שאעפ"י שיעקב אמרו משה לא אמרו, והוא האמן שהיו עונין במקדש על ברכה וכו' וזהו שכתוב כי טען למנהגינן שאנו קוראים של שמע בלחש הוא לכבודו של יעקב אבינו, ע"כ. ובסביב לאהל (ה) כתב: מה שכתב וזה שכתוב כו' לא ידעתי לכוין אימרא, וביריעות האוהל שם (8) תיקן: "הוי טעם למנהגינן שאומרים", דבזה מצינו טעם נכון להנהיגם לקרות כל הק"ש בלחש כדי שלא ירגישו יתר העם על ברוך שם שאומרים אותו בלחש וכו' ולכן לכבודו של יעקב קורין אותה כולה חוץ מפסוק אחד בלחש, ע"כ. ומדברי רבינו נתאמת תיקונו ופירושו בדברי האהל מועד, שגם רבינו כתב כן. ובא"ת הלכות קדושה דמיושב כתב שאין צריך לומר ק"ש בחשאי אלא ברוך שם בלבד, וכן המנהג בקצת מקומות שקורין אותה בקול רם. ובתוספות ישנים יומא ע, א ד"ה ובעשור כתבו טעם אחר (כנראה שהיא מרבי אליעזר ממין עיי"ש) שאסור לומר בעל פה דברים שבכתב כשמוציא את הציבור, ומתוך כך נהגו שליח צבור לקרוא את שמע בלחש וכו' ועל ידו נהגו כולן.

פסחים שם. 34

לפנינו: הקורא. 35

ברכות א, ד. ומובא גם במאורות ריש ברכות. ובתוספות ברכות ב, א ד"ה מברך וברש"י שם יא, א ד"ה בשחר. ובטור רלו ובב"י שם.

תהלים קיט, קסד. 37

38 האריכו בזה הראשונים. ויש בזה שיטות שונות, האשכול הלכות תפלה וק"ש כתב: ובצרפת אומרים להשלים ג' תיבות וכו' קודם שמע והוא במקום אמן, וכתב שאמרו כן בשמיה דר' נחשון ריש מתיבתא דסורא, והאשכול דוחה זה מהגמרא בברכות מה, ב דהעונה אמן אחר ברכתיו הרי זה מגונה, ובלקוטי הרמב"ן ברכות כתב דמנהג היה בעיירות לומר אמ"נ וכו' ושאל להרב ר' מאיר הלוי והשיב דבר ברור הוא שהוא טעות ואינו נהוג בספרד אלא בארץ ישראל ונתבטל השבוש הזה ממקומו, והרמב"ן מיישב שם מה שהביאו מתלמידי צרפתים מהמדרש דק"ש יש בה רמ"ח תיבות כנגד איבריו של אדם ואין בה אלא רל"ט ובשכמל"ו ואל מלך נאמן משלימין לרמ"ח, ובודאי שכך אמרו חכמים בילמדנו פרשת קדושים (תנחומא קדושים ו), ומבאר דהמנהג הזה נולד בדורות הראשונים שלא היו הצבור מברכין אלא שליח הציבור והן עונים אמן וקורין ק"ש בפיהם שהמצוה מוטלת על כל יחיד, ולהשלים למנין אברים היו אומרים אמ"נ במקום אמן וכו', ומסיים ומכל מקום דבר ברור במברך אהבת עולם בפיו שאינו עונה אמן אחר עצמו בין ביחיד בין בציבור, ואם ענה הרי זה בור וטועה גמור הוא, ע"כ. ובטור סא הביא מתשובת הרמ"ה שהמנהג לומר אמ"נ אין לו עיקר ויש לסלקו שלא ע"י מחלוקת. ובב"י שם מביא מהמנהיג (דיני תפילה לג) והאגור בשם הרוקח (סימן שכ) שאומרים אמ"נ, ובאגור שם שבאשכנז ובצרפת נוהגים לאומרו, ומהר"י קולין היה נוהג כן, וכן מביא מהפרדס לרש"י ומטעמי הר' יהודה החסיד שאומרים, וכתב הב"י שאעפ"י שהרמ"ה סתר המנהג מכל מקום נראה שמנהג קדמון היה אלא שאח"כ בטלוהו, וכן נהגו בני ספרד שלא לאומרו, ועיי"ש מה שמביא מהזוהר סוף פרשת וירא באריכות, ע"כ. ובא"ת ק"ש ד מביא מהר" אשר ז"ל (הוא בעל המנהגות וגמצא בספר המנהגות, הוצ' אסף עמ' 133) שכל הארצות האלו נהגו לומר אל מלך נאמן כדי להשלים רמ"ח תיבות בק"ש וכו' וכן הביא בכל בו דין ברכת יוצר ט מהאשכול ומהרא"ש ז"ל (ר' אשר בעל המנהגות) כנ"ל. וראה בשבלי הלקט טו ומה שכתב שם מורי הר"ר שמואל קלמן מירסקי וצ"ל בהערות.

כדאמרינן³⁹ מאי אמן אל מלך נאמן⁴⁰. ואפשר שנתקן להשלים רמ"ח תיבות שבקריאת שמע, שהן כנגד רמ"ח אברים שבאדם, אם ישמר אדם אלו רמ"ח תיבות שבקריאת שמע לאמרם בכונה אף הקב"ה ישמר רמ"ח אברים שלו⁴¹. ורבינו משה לא הזכירו משמע שלא היה אומרו, וכן נראה ממה שכתב פרק א מהלכות ברכות⁴². מיהו אין לשנות, וכל המשנה ידו על התחתונה.

[ז] כ"ה מקום שהתקינו לחתום וכו'. פי' כגון ברכות הפירות וברכת המצות⁴⁴, וברכת זימון וברכת הטוב והמטיב וכיוצא בהן⁴⁵. מקום שהתקינו שלא לפתוח וכו'. כגון ברכה שניה שלפני ק"ש בין ביום ובין בלילה, וכן כל ברכה הסמוכה לחברתה⁴⁶. ומקום⁴⁷ שהתקינו לפתוח בברוך, כגון ברכה ראשונה שלפניה⁴⁸ וכן כל התחלת הברכות. וכל שאינו אומר אמת ויציב וכו'. אית דמפרשי⁴⁹ שמי שהפך הדבר, שאמר אמת ואמונה בשחרית ואמת ויציב בערבית שנה מטבע של חכמים, ומשום הכי לא יצא ידי חובתו, ועוד⁵⁰ שהוא צריך להזכיר אמונה בערב שאנו מפקידים רוחנו בידו

39 שבת קיט, ב.

40 וכן דעת רבו במאורות שם יא, א: ונהגו עלמא למימר בסוף אהבת עולם בשחרית וכן בערבית אל מלך נאמן ואחר כך מתחיל שמע ישראל וכו' וזה במקום אמן הוא, כדאמרינן מאי אמן אל מלך נאמן, ואין לשנות המנהג.

41 באשכול שם: שהרי אמרו אמר הקב"ה שמור את שלי ואשמור את שלך וכו', ובאבודרהם שם (עמ' עז), מאלה הדברים רבה (וכן בא"ח, ד מביא דברי האשכול ומוסיף וכן כתוב באלה הדברים רבה על פסוק שמור מצותי ותייה. ועיין בדברים רבה ראה ד, ד. וראה בשבלי הלקט טו ובהערה 1 שם למו"ר הרש"ק מירסקי שהביא מקבילות לזה) שמור מצותי ותייה (משלי ז, ב) שמור רמ"ח תיבות שבק"ש והקב"ה ישמר רמ"ח איברים שלך וכו' וכן הביא שם ממדרש רות החדש פרק א: ולהשלים רמ"ח תיבות אומר במדרש רות אמר ר' נהוראי א"ר נחמיה בק"ש יש רמ"ח תיבות כמנין איברים של אדם והקורא ק"ש כתקנה כל אבר ואבר נוטל תיבה אחת ומתרפא בה וכו', וראה בטור סא ובב"י שם.

42 הלכה יז וז"ל: ולמה לא יענה אמן אחר אהבת עולם מפני שהיא סוף ברכות ראשונות של קריאת שמע וכן כל כיוצא בה וכו' למען לא יפסיק באמן בין ברכה ובין הדבר שברך עליו, ע"כ. וכן כתב רבינו שם שכן משמע מדברי הרמב"ם. ובהג"מ שם אות ח: כתב הר' משה בה"ר מאיר כהן דאף שאמרו בילמדנו שיש בק"ש תיבות כמנין אברים ולא משכחת להו עד דאמר אמ"נ אין לאמרו אלא עונין בו אמן, ודוקא שעונה אחר ש"צ ולא בדרך בעצמו וכן נוהגים בספרד (ראה לעיל הערה 38 בשם הרמב"ן).

44 כונתו על מקום שהתקינו שלא לחתום, רש"י במשנה ברכות יא, א ותוספות שם ד"ה מקום.

45 תוספתא ברכות א, ז. לשון רבו במאורות שם יא, א: אלו ברכות שמקצירין בהן המברך על המצוות ועל הפירות וברכת זימון וברכה אחרונה של ברכת המזון, ע"כ.

46 בגמרא ברכות מו, א וכפירש"י שם, ובתוספתא שם ט, וכמ"ש הרמב"ם ברכות יא, א ועיין מה שכתב רבינו שם.

47 לפנינו : מקום. 48 פי' לפני ק"ש.

49 לא מצאתי בראשונים חבר לרבינו, וראה הערה 53 להלן.

50 כפירוש שני במאורות שם יב, א : ויש פירוש אחר דהיינו האמונה שאנו מפקידים רוחנו בידו בלילה ונאמין בו שיחזירנה לנו ובבוקר חסדך שהחזירה לנו, ע"כ. ועיין בתר"י, אבודרהם (עמ' פז) בשם יש מפרשים, טור סו, וכן פירשו בתוספות יב, א ד"ה להגיד, בפירוש השני, מכתם שם, ובשיטה להרא"ש.

של הקב"ה ובחסדו ואמונתו מחזירה אלינו, כדכתיב⁵¹ להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות. וכתב הר"ר אשר⁵², דכי אמרינן דלא יצא דוקא כי אמר אני ה' אלהיכם אבל לא אמר אני יי אלהיכם אין צריך לומר אמת, וכן אמרינן בגמרא⁵³.

[ח] כ"ה בשחרית פתח ביוצר אור וכו'. א"ה, כגון שאמר בא"י אמ"ה יוצר אור אשר בדברו מעריב ערבים וכולה, עד שחתם בא"י המעריב ערבים. לא יצא. שהרי החתום היה שלא כראוי, והחתימה כשנעשית שלא כתקנה מקלקלת כל הברכה. פתח במעריב וכו'. כגון שאמר בא"י אמ"ה אשר בדברו מעריב ערבים יוצר אור ובורא חושך וכו' עד סוף בא"י יוצר המאורות. יצא. שהרי חתם כהלכתו, וכן בערבית וכו'. מתפרש על זה הדרך, שכל הברכות הולכות אחר חתימתן, וכיון שחתימת הברכה נאמרת כהוגן, אע"פ ששנה מטבע הפתיחה אין בכך כלום⁵⁴. ורש"י⁵⁵ פירש בשחרית פתח ביוצר אור, כלומר שאמר בא"י אמ"ה (אמ") אדעתא דלומר יוצר אור וכשהגיע למלך העולם טעה

51 תהלים צב, ג.

52 בספר המנהגות (בספרן של ראשונים, אסף) לא מצאתי דברים אלו.

53 בכ"מ הביא כל הפוסקא מרבינו, והוסיף: בגמרא (ברכות יד, ב) לא אמר אני ד' אלקיכם אין צריך לומר אמת עכ"ל. ולכאורה הרי היא גמרא מפורשת ומה חידש לנו, וי"ל שבא לחדש שלא נאמר דרב דאמר כל שלא אמר וכו' ור' יוחנן דאמר אם לא אמר אני וגו' א"צ לומר אמת ואמונה פליגי אהדדי, וכמו שעמד בזה הריבב"ן יב, א ד"ה כל שאינו, על סתירת שתי המימרות, ותירץ דפליגי רב ור' יוחנן. והר' אשר סובר דלא פליגי, ואולי הוא המפרש שכתב רבינו לעיל דאיירי דוקא כשהיפך וכו'.

54 וכן מפרש רבינו בדעת הרמב"ם, ובכ"מ האריך בביאור דברי הרמב"ם והביא דברי רבינו בקיצור, פי' ה"ר מנוח שכתב וז"ל, פתח ביוצר אור כגון שאמר בא"י יוצר אור אשר בדברו מעריב ערבים וכו' עד שחתם המעריב ערבים לא יצא, שהרי החיתום היה שלא כראוי, פתח במעריב ערבים כגון שאמר בא"י אמ"ה אשר בדברו מעריב ערבים יוצר אור ובורא חושך וכו' עד בא"י יוצר המאורות יצא, שהרי חתם כהלכתו וכן בערבית וכו' מתפרש על זה הדרך שכל הברכות הולכות אחר חתימתן וכיון שחתם כהוגן אע"פ שפתח שלא כהוגן יצא עכ"ל. ומקשה עליו מ"ש הרמב"ם ברכות ה, יא שהעיקר אזלינן בתר כונתו בשעה שאמר שם ומלכות, ועיין בלח"מ שם, ובדרב"ז ח"ב לשונות הרמב"ם קנג שמיישבים סתירה זו בדברי הרמב"ם, ועיין מ"ש רבינו שם ובהערה. ועיין בב"י נט שהאריך גם כן בזה.

55 ברש"י לפנינו נמצא רק פירושו על הסיפא דברייתא ערבית פתח וכו' פתח ביוצר אור וסיים במעריב ערבים יצא, שכן נראה מלשון רש"י: פתח ביוצר אור, כלומר אדעתא דלימא יוצר אור, וסיים במעריב ערבים כשאמר מלך העולם נזכר וסיים אשר בדברו מעריב ערבים, ע"כ, ומלשון "נזכר" נראה שפירושו הוא על ערבית שנזכר האמת וסיים במעריב ערבים. ורבינו כתב פירוש זה על הרישא: בשחרית פתח וכו' טעה וסיים וכו', והיינו שמפירושו של רש"י בערבית נראה שגם הרישא בשחרית פתח וכו' נמי מפרש כן, וזהו מ"ש רבינו ורש"י פירש וכו'. ובמאורות יב, א ד"ה בשחרית הביא דעת הרי"ף: ולדעת הרב (הרי"ף) הא דאמרינן לעיל פתח ביוצר אור וסיים במעריב ערבים לא יצא הכי פירושה כלומר פתח ביוצר אור כשאמר ברוך אתה ה' אמ"ה אדעתא דלימא יוצר אור, וכשאמר מלך העולם טעה וסיים בפתיחתו ואמר אשר בדברו מעריב ערבים וכל הברכה עד סופה. ולשון רבינו שווה ללשונו. ועל זה סיים שם: וכן הוא במעריב דעת רש"י. וכן בהשלמה שם ד"ה והרב וכו' הביא פירוש זה וכתב וכן פירש ר"ש. ועיין שם בהערה 73 שנתקשה בזה. והנכוו כמ"ש.

וסיים חתימתו⁵⁶ במעריב ערבים, כלומר שאמר אשר בדברו מעריב ערבים, וכל הברכה עד סופה, וכן פתח במעריב וכו' יתפרש על דרך זה⁵⁷. ואמת שאין משמעות לשון סיים אלא חתימת הברכה⁵⁸. ועוד דכיון דאמרינן פתח ביוצר אור משמע שאמרו, ואלו כדעת רש"י פתח אדעתא דיוצר אור הוה לי למתני. והפירוש הראשון הוא מהראב"ד⁵⁹, וכן פי' ר' חייא⁶⁰, והוא העקר.

[ט] כ"ה איזהו זמן קריאת שמע בלילה וכו'. פי' דהא כתיב⁶¹ ובשכבך, וצאת הכוכבים הוא זמן שכיבה לרוב בני אדם, והוא תחלת הלילה. אבל קודם זמן זה אין ראוי לקרותה. עד חצי הלילה. לפי שיש אנשים שוכבים בתחלת הלילה ויש יושבים עד חצי הלילה, ומפני זה קבעו זמנה עד חצות⁶². ויש לחקור על המנהג הפשוט בכל ישראל שמתפללים בבית הכנסת מבעוד יום וקורין ק"ש⁶³, ולפי דרך הגמרא נראה שמנהג טעות הוא⁶⁴. ומפני שמנהג האבות תורה הוא, יש לחוש אחר המנהגות ולתת להם טעם. ואפשר כי בראשונה ברבות הגלות, ושהיו בתי כנסיות חוץ לעיר, תקנו שיתפללו ערבית מבעוד יום, כדי שלא יבואו לידי סכנה ברשעת הגוים אשר סביבותם, ונשאר המנהג

56 צ"ל: פתיחתו, וכן במאורות שם.

57 וכשיטת רש"י סוברים הרו"ה, ראבי"ה, פסקי רי"ד, רשב"א, הר"י, מאירי, מרדכי, ור"ש בן חפני בשבלי הלקט קסה.

58 מקשה על פירושו של רש"י ש"סיים" משמע על חתימת הברכה בסופה, ולפירש"י פירוש "סיים" הוא אחר שם ומלכות, כמ"ש לעיל.

59 בהשגתו על המאור בסוגיא זו, וברשב"א וברא"ש כאן הביאו מהראב"ד שהקשה על רש"י כקושייתו השניה של רבינו על רש"י, ולא הזכירו פירוש הראב"ד כלל. ובמאירי יב, א ד"ה וגדולי המפרשים הביא פירוש זה וכלשונו של רבינו, וכן הביא בשיטת הראב"ש שיטה זו בשם הראב"ד. ואפשר שרבינו לא התכוין בהביאו פירוש זה לפרש כן בדעת הרמב"ם, ורק הביא פירושו של הראב"ד שהוא סובר כמותו, ולפעמים מביא רבינו פירוש ופסק שנראה בעיניו, אף שאינו עולה לפי דעת הרמב"ם.

60 צ"ל: ר' האי. והוא בהשגת הראב"ד, וכן באוצה"ג יב, א הוסיף וכן דעת רב האי גאון.

61 דברים ו, ז.

62 תמוה, שהרי הרמב"ם כתב להלן "שלא אמרו עד חצות אלא כדי להרחיק אדם מן הפשיעה" והיינו כדאמרינן בגמרא ד, ב כדי שלא יהא אדם בא מן השדה וכו' ומדאורייתא זמנה כל הלילה, וכן כתב רבינו להלן בסוף הלכה זו, ושם כתב דזמן שכיבה הוא כל הלילה עד עמוד השחר, ומה שאמרו עד חצות הוא משום שאין אדם בקי בזמן חצות ומשום כך יפחד שמא יעבור הזמן וכו', ואולי י"ל שרבינו כתב כאן עוד טעם, שקביעת הזמן לחצות לכתחילה הוא שעד אז יש אנשים שהולכים לישכב, ויוכל לפשוט ולישון ויעבור על מצות ק"ש, וזהו מה שכתב להרחיק אדם מן הפשיעה.

63 מנהג זה מובא בירושלמי ברכות א, א, והיה נהוג מזמן הגאונים, ר' עמרם גאון, ר' האי גאון, והר"ח, הרי"צ גיאנות, ובראבי"ה ריש ברכות: ונהגו מימות רבותינו הראשונים שמתפללים בארצינו וכו', מבעוד יום. ואח"כ בימות הראשונים רש"י, ר"ת, הראב"ד, ועוד הרבה מהם שמיישבים מנהג זה, וראה להלן.

64 היינו לפי משנתנו: משעה שהכהנים נכנסים וכו', ומפרש בגמרא ב, א אימת קא אכלי תרומה משעת צאת הכוכבים.

עתה⁶⁵, שהרי אנו דרים ביניהם ותמיד מצערים אותנו ביום במקום רואים ואף כי לעת ערב אין רואה, וכתוב⁶⁶ עת לעשות ליי' הפרו תורתך. ורש"י⁶⁷ ובעל התוספות⁶⁸ אמרו, דאע"ג דתפלת ערבית שמנהג להתפלל בבית הכנסת לאו זמן חובה הוא, סמכו על פרשה ראשונה שבק"ש שאדם קורא על מטתו, והוא עקר קריאת שמע⁶⁹, כדאמרינן⁷⁰ שמע ישראל זו היא ק"ש של ר' יהודה הנשיא. וזמן התפלה וברכת מעריב ערבים סמכו, דכיון דשקעה חמה אפשר להתפלל אותה⁷¹. תדע, דהא גבי הנפת⁷² העומר שמצותו בלילה⁷³, אמרינן⁷⁴ בא השמש אומרים לו הן בא השמש⁷⁵, משמע שלא היו קפדי אלא על שקיעת החמה⁷⁶. ותו דהא זמן תפלת המנחה הוי עד פלג המנחה, ומשם ואילך הוי זמן תפלת ערבית⁷⁷, ואפשר לומר דמדהוי ערב לענין תפלה הוי נמי ערב לענין קריאת שמע, וכן הסכים רבינו יעקב⁷⁸. ודוחק הוא, דהא גבי קריאת שמע לא כתיב ערב אלא

טעם זה של רבינו על המנהג להתפלל מבעוד יום, לא מצאתי בראשונים, וענין זה של הסכנה משום ריחוק בתי הכנסת מהעיר נזכר לענין תקנת אמירת י"ח פסוקים ברוך ה' לעולם וגו', ברשב"א ד, ב ובשיטת הראא"ש שם, ומכתם, רא"ש רא"ה ועוד, וכתבו שלא היו מתפללים תפילת שמע בביהכנ"ס שלא רצו לאחר שם מפני הסכנה ואמרו רק י"ח הפסוקים. ועל מנהג תפילת ערבית מבעוד יום כתבו הרא"ש ובשיטת הראא"ש משום שמתקבצים הצבור לתפלת המנחה ואלו לא היו קורין את שמע ומתפללין תפילת הערב עד צאת הכוכבים היה כל אחד ואחד הולך לביתו והיה טורח להם להתקבץ לאחר מכאן, ובמכתם והשלמה כעין לשון זה, ובמכתם הוסיף: משום עת לעשות לה' וגו'. ובספר המנהגות (סש"ר 137): שאם יעכבו וכו' עד צאת הכוכבים יהיו רבים יוצאים מבית הכנסת אחר תפלת המנחה וילכו לאכול ולשתות וישכחו ולא יקראו שמע ולא יתפללו. וכן בא"ח ק"ש ב, ובמאור ריש ברכות בקיצור: דוחקא דצבורא, טורח הצבור.

- 66 תהלים קיט, קכו.
 67 ריש ברכות ד"ה עד סוף.
 68 בתוספות לפנינו ב, א ד"ה מאימתי, תולקים ר"י ור"ת על רש"י.
 69 וכן דעת ר' עמרם גאון, רי"צ גיאנות והריב"א — ר' יצחק ב"ר אשר כן בשיטת הראא"ש — הובאו ברא"ש כאן, וכ"ד הראב"ד והרשב"א, ובאו"ז ריש ק"ש כתב שגם רב האי גאון סובר כן, והראב"ה ריש ברכות מדייק כן מדברי הר"ח וכן באו"ז, וכן סובר ההשלמה בריש ברכות.
 70 ברכות יג, ב.
 71 ברשב"א בתשובה ח"א סימן מז ובמאירי ריש ברכות סוד"ה ומעתה, וראה בתר"י ריש ברכות ד"ה אלא ועדיין יש לשאול וכו'.
 72 צ"ל: קצירת.
 73 מנחות עא, א במשנה.
 74 שם סה, א במשנה.
 75 שם: אמר להן בא השמש אומרינן הן, בא השמש אומרינן הן.
 76 עיין ריש ברכות: ובא השמש וטהר וכו' ובראשונים שם, ועיין בב"י או"ח תפס מ"ש לענין ספירת העומר לפני צאת הכוכבים, ומה שהביא מהתוספות והר"ן והרא"ש סף פסחים. ובתשובת הרשב"א כתב שצריך לספור אחר צה"כ. ובספר המנהגות (סש"ר 137): שנהגו בספירת העומר שמצותה בלילה וסוכרים אחר תפילת ערבית אעפ"י שהוא יום גדול, ע"כ. ודין קצירת העומר וספירת העומר שווה הוא, כמ"ש במנחות סו, א קצירה וספירה בלילה. וראה תשובת רב פלטוי גאון בטור או"ח רלה ופירושה בב"י ובחידושי הגהות שם, ובאוצה"ג ריש ברכות.
 77 היינו לרבי יהודה דסבר כן, ברכות כו, א, ואמרינן בגמרא שם כז, א דעבד כמר עבד וכו'.
 78 דעת ר"ת הובאה בתוספות. רשב"א, רא"ש, והשלמה ריש ברכות.

ובשכבך⁷⁹. ומפני זה צריך אדם להזהר בקריאת שמע דעל מטתו לקרותה בכוונה, כדי שיצא בה ידי חובת קריאת שמע של ערבית, ואם קורא שלש פרשיות כלן תבוא עליו ברכה. ורב עמרם⁸⁰ כתב, שצריך לברך קודם ק"ש דעל מטתו לקרות ק"ש, ואלו לא היה מצוה בקריאתה אלא להבריה מזיקין בלבד לא היה נראה לברך על קריאתה⁸¹. ומאי דאמרינן בגמרא⁸² אם תלמיד חכם הוא אינו צריך, דמשמע שאינם לשם חובת מצוה, התם כשקראה בזמנה מיירי⁸³, דהתם⁸⁴ תלמיד חכם מדקדק במצות לעשותן בזמנן. ומשום דלא אשכחן בגמרא שצריך לברך בקריאת שמע דעל מטתו, אלא מלתא דתליא בסברא הוא, ואולי משום ברכה שאינה צריכה טוב מזה לברך אהבה רבה, שהוא אינו אלא כקורא בתורה צריך לברך אהבה, וכן נהגו רוב תלמידי העולם⁸⁵. ואף על פי שאותה שעה אינה סמוכה לחברתה אין לפתוח בה בברוך, כיון שבמקום שנתקנה אינה פותחת בברוך אומרה כמו שנתקנה, כדאשכחן ברכת שומע תפלה שאינה פותחת במקומה⁸⁶, ויוצא לדרך מברך אותה⁸⁷ גם כן בלא פתיחה. ואם בדרך⁸⁸ אינה סמוכה לחברתה, אמנם מי שמדקדק במצות ראוי לו להתפלל י"ח בבית הכנסת עם הצבור, שתפלת צבור נשמעת ביותר⁸⁹, ואם רצה לקרות ק"ש עם הצבור כקורא בתורה כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה רשאי, וכן יכול לומר ברכותיה לפניו ולאחריה בלא פתיחה וחתימה⁹⁰, ובליילה

- 79 כן הקשו על רבינו תם הרשב"א, רא"ש, ובשיטת הרא"ש, ומאירי. ובתוספות והרא"ש הקשו עוד עליו, ועיין בב"ח רלה ד"ה ומ"ש והקשה, מה שכתב ליישב.
- 80 הובא בתר"י וברא"ש שם, ובשיטה להרא"ש כתב כן גם בשם ר' יצחק ב"ר אשר.
- 81 תוספות ריש ברכות, ותוספות חולין קה, א ד"ה מים ראשונים, ובהג"א ריש ברכות.
- 82 ברכות ה, א.
- 83 כן כתב הרא"ש שם לדחות קושית ר"ת על רש"י.
- 84 על תיבה זו יש סימן מחיקה, ובגליון נוספה כאן תיבה והיא מטושטשת.
- 85 בהג"מ תפילה פרק ג אות ח: כתב הרב רבי אלעזר ב"ר יב"ק ששמע על ריב"א שהיה קורא ק"ש עם הצבור כשמתפללין ביום ומתפלל עמהן תפילת ערבית, לפי שאין תפלתו של אדם נשמעת אלא עם הצבור, וביציאת הכוכבים היה חוזר וקורא ק"ש בברכותיה על מטתו, ע"כ. ונראה מדבריו שלא היה אומר ברכות ק"ש עם הצבור, רק ק"ש ותפילה, וזהו כעיקר שיטת רבינו להלן. וראה בליקוטי רי"צ גיאנות עמוד 11 להרב חיים צבי טויבש בעיון צבי אות ה. ובספר המנהגות שם: והמדקדקין קורין עם הצבור את שמע בלא ברכותיה ומתפללין עם הצבור ובצאת הכוכבים קורין אותה בברכותיה ואע"פ שאין סומכין גאולה לתפלה, ע"כ. והובא בא"ח תפלת ערבית ו ובכלבו סימן כח.
- 86 כלומר בתפלת שמ"ע.
- 87 ברכות כט, ב. ועיין בטור קי מה שכתב בשם הר"מ מרוטנברג.
- 88 כלומר, בביתו אומרה סמוך לברכות השחר ובלא פתיחה, ואם מברכה בדרך הרי אינה סמוכה, בכל זאת אומר אותה בלא פתיחה.
- 89 ראה הערה לעיל 85 מהג"מ.
- 90 בתר"י כתבו כן בשיטת רבינו האי גאון ז"ל: ולא יקרא הברכות וכו' אלא אם ירצה לאומרה עם הקהל בלא חתימה ובלא פתיחה הרשות בידו ולאחר יציאת הכוכבים יקרא ק"ש עם ברכותיה לצאת ידי חובתו, ואע"פ שאינו סומך גאולה לתפילה וכו' מותר לעשות כן כיון שמתכוין למצוה להתפלל עם הצבור שהתפלה נשמעת יותר ומקובלת לפני המקום, ע"כ. וראה בליקוטי רי"צ"ג שם אות ב מה שכתב על זה ובשם הרב"מ לויז באוצר התשובות ברכות.

סמוך למטתו יקרא קריאת שמע בברכותיה בפתחתן ובחתימתן. ומתפלת ערבית נמי יצא י"ח בבית הכנסת, ואף על פי שאינו סומך גאולה לתפלה טוב הדבר להתפלל עם הצבור ושלא לסמוך, ויקרא ק"ש בעונתה⁹¹, דהא קי"ל כמאן דאמר תפלת ערבית רשות⁹². ואף על גב דהאידינא קבעוה חובה⁹³, טוב להחמיר בקריאת שמע שהיא מדאורייתא ולהקל בסמיכת גאולה לתפלת ערבית שהיא מדרבנן, וכן הסכים גאון⁹⁴ ז"ל. והא דאמרינן⁹⁵ רב צלי של שבת בערב שבת, שהיה מתפלל תפלת שבת מעומד מבעוד יום להוסיף מחול על קדושת שבת, ומן הדומה שלא היה קורא קריאת שמע וברכותיה⁹⁶, שהרי לא הגיע זמנן עדיין, אלא היה ממתין עד הערב וקורא אותה בברכותיה, וכן ראוי לעשות. וכן כתב הרב פרק ג מהלכות תפלה⁹⁷. ויש לבור דרך ישרה למדקדקים להשתתף ולהתפלל קריאת שמע בברכותיה בלא פתיחה וחתימה, ואחר כך יתפלל ערבית כדכתבינן לעיל, ובלילה יקרא קריאת שמע בברכותיה כתקון חכמים ז"ל ויחזור ויתפלל תפלת ערבית בתורת נדבה כדי לסמוך גאולה לתפלה⁹⁸, ועל הירא את דבר ה' בזה אמרו חכמים⁹⁹ איזהו בן העולם הבא זה הסומך גאולה לתפלה, פי'

91 ראה הערה הקודמת.

92 ברכות כז, ב, כרבא, ובספר המנהגות שם : ונראין הדברים שלא נאמרה סמיכת גאולה לתפלה [אלא בשחרית דא"כ דבתפילת ערבית נמי אמרינן הכי אמאי אמרינן קדיש בין גאולה לתפילה] (בש"ר חסר, והושלם לפי א"ח וכלבו). ובמרדכי ברכות פרק ראשון אות ד : רב עמרם כתב בספר שלו וכו' דלא בעינן למיסמך גאולה של ערבית לתפילה של ערבית, ובהג"ה שם יישוב מה דקשה מאמר ר' יוחנן כל הסומך וכו'.

93 במאורות כז, ב ד"ה תפלת ערבית, וברי"ף שבת פרק ראשון (ד ע"א מדפי הרי"ף).

94 בתר"י בשם רב האיי כנ"ל. ובאוצה"ג חלק התשובות ב הערה ה כתב הרב"מ לזין שבודאי כתבה בתר"י מתוך פירושי רב האי לברכות. 95 ברכות כז, ב.

96 כן בהשלמה בריש ברכות ובדף כז, ב, והוסיף : ואע"פ שלא סמך גאולה לתפלה לית לן בה כיון דתפלת ערבית רשות. והביאו במאורות כז, ב וכן הביא בספר המנהגות בשם רה"ג, וכן ברשב"א בשם הגאון, וכן בתר"י שם בהמשך דברי רה"ג המבוארים שם בדבריו.

97 הרמב"ם שם הלכה ז וראה בהשגות הראב"ד שם.

98 סדר זה כתבו בתר"י ל"מי שירצה להחמיר על עצמו", וכתבו שזוהי דרך אחרת יותר נכונה, שיקרא בבית הכנסת ק"ש והברכות בלא חתימה ופתיחה ויתפלל עם הצבור ואותה התפלה יתפלל על שם חובה (כן הגיה בדרך תמים) וכו' ואח"כ בביתו יקרא ק"ש אחר יציאת הכוכבים בברכותיה בפתיחות וחתימות ויתפלל לשם נדבה (כן הגיה בדרך תמים). ובתר"י הגירסא "נדבה" הראשונה, "חובה" השניה, וזהו לפי תשובת רה"ג שהובאה ברא"ש ובא"ח ועוד שכ' "ואי חזי לצווי ראשונה דבהדי צבורא רשות ושניה חובה שפיר דמי", ולפי רבינו הגהת הד"ת נכונה). ובזה יהיה הכל מתוקן וכו' ויסמוך גאולה לתפלה וכו' וא"צ לחדש בה דבר, עיי"ש. וזו הדרך היא ממש כדברי רבינו שהיא "דרך ישרה למדקדקים". ויסוד זה של תפילת נדבה בביתו כתב בספר המנהגות (סש"ר 138) מהריצ"ג שחבר בהלכותיו : ויתפלל פעם אחרת ויסמוך גאולה לתפילה בביתו והרי זה משובח אבל צריך כונה גדולה לזה שיתפלל בבית הכנסת וחזור ומתפלל פעם אחרת בעבור שהיא תפילה יתרה. והביאו בא"ח תפלת ערבית ו בכל בו כח, ובמאירי : "הרבה חסידים נוהגים לצאת ידי הכל" וכו' וכתב שמתפללים בבית הכנסת ואין קורין ק"ש, ובלילה קורין ק"ש בברכותיה "וכן היו נוהגים גדולי קדמונינו שבנרבונאה" ועיי"ש שהביא דרך אחרת מ"הרבה חסידים".

99 ברכות ד, ב; ט, ב אמר ר' יוחנן איזהו בן העוה"ב זהו הסומך גאולה של ערבית לתפלה של ערבית, וכן ברי"ף ובכל הראשונים, ולשון רבינו "פי' גאולה וכו'" אינו מובן.

גאולה של ערבית לתפדה של ערבית. ואם עבר ואחר ¹⁰⁰ וקרא וכו'. כלומר, אם עבר אפילו במזיד ¹⁰¹ על דבר חכמים שאמרו עד חצות ונתאחר לקרות, כיון שלא עלה עמוד השחר יצא, דכי פסקינן בגמרא ¹⁰² הלכה כמאן דאמר עד שיעלה עמוד השחר, דוקא דיעבד. שלא אמרו עד חצות וכו'. דודאי חכמים סבירא להו כר"ג ¹⁰³, דדריש דובשכבך כל זמן שכיבה משמע, והוא כל הלילה עד עמוד השחר, והוא זמנה מן התורה, אבל חכמים קצרו הזמן והגבילו זמנה עד חצות להרחיק מן הפשיעה, כדאמרינן בגמרא ¹⁰⁴ שלא יהא אדם בא מן השדה בערב ויאמר אלך לביתי ואוכל קמעה ואשתה קמעה ואישן קמעה ואחר כך אקרא קריאת שמע ואתפלל, אם הטיבתו ¹⁰⁵ שינה נמצא ישן כל הלילה, ולפיכך נהגו ¹⁰⁶ זמנה עד חצות שהוא שעה שאין אדם בקי בה, דהא שקלינן וטרינן בגמרא ¹⁰⁷ במשה ודוד המלך אי הוו ידעי חצות לילה אימת הוי, ומתוך שאין הזמן ידוע יפחד שמא יעבר הזמן ויהיה זריז לקרותה בתחלת זמנה שהוא משעת צאת הכוכבים, ואל יורה אדם לעצמו מאשר זמן קריאת שמע כל הלילה מן התורה ואפילו אם הזיד יצא שימתין מחצות ולמעלה ולאכול אחר צאת הכוכבים, כי אין ראוי לעשות כן, שהרי חכמים הזהירוהו על זה, וכבר ידעת עונש העובר על דברי חכמים ¹⁰⁸.

[י] כ"ה הקורא קריאת שמע של ערבית וכו' לא יצא. שהרי עבר כל זמנה לגמרי, שאין דרך שכיבה לאדם בריא בזמן ההוא. אלא אם כן היה אנוס וכו'. דכיון דקודם הנץ החמה הוא, ויש קצת אנשים שוכבים עד הנץ החמה ¹⁰⁹, דרש"י ¹¹⁰ ובשכבך כל זמן שכיבה לשום אדם, וכל זה למי שנאנס אבל אם הזיד או פשע לא יצא. ואנוס שקרא בעת הזה אינו או' ¹¹⁰ השכיבנו. כי איך יזכיר השכיבה והנה הגיעה שעת קימה לכל אדם. והריא"ג ¹¹¹ כתב, דאי מתחיל ופרוס עלינו ותקננו בעצה טובה וכו' מצי למימר כל

100 לפנינו : ואיחר.

101 כן במכתם, ובמאירי מפרש שבני רבן גמליאל פושעים היו במה שאחרו עד אחר חצות וכן ברשב"א לדף ח, ב והרא"ש בסימן ט.

102 ח, ב.

103 נראה שרבינו מפרש בדעת הרמב"ם כמו שכתב הב"ח בסי' רלה ד"ה ולענין דחכמים ור"ג פליגי על בדיעבד, ור"ג השיב לבניו דרבנן כוותי ס"ל (בגמרא ד, ב; ט, א), ור"ג נמי סבר שמשום סייג צריך לכתחילה לקרוא עד חצות, וכן כתבו השאג"א והגר"א בדעת הרמב"ם, וזהו שלא כהב"י שם והתוי"ט בריש ברכות, וזה מה שכתב רבינו לעיל "דכי פסקינן בגמרא וכו'" והיינו דהרמב"ם פסק כר"ג וכהר"י"ף.

104 שם ד, ב. 105 לפנינו שם : וחוטפתו, ובריבב"ן : שאם הטיבתו.

106 אולי צ"ל : נתנו. 107 שם ג, ב.

108 שם ד, ב וכל העובר על דברי חכמים וכו'.

109 שם ט, א. 110 כן ברש"י שם ד"ה משום.

110 א בנוסחת הרמב"ם בכת"י התימנים : מברך. ולפנינו בנדפס : אומר, וראה בדברי רבינו להלן. 111 הובא ברשב"א משמו, ושם כתב הטעם : לא שלא יאמר כל אורה ברכה כלל דהא בעינן שתיים לאחריה, וכן הובא ברא"ש סי' ט, וכתב עליו : ואינו משמע כפירושו, דאם כן הוי ליה לגמרא לפרושי וכו', וכן בטור סוף סימן רלה ועיין בב"י שם. ובמאירי ב, א ד"ה והוספנו הביא שיטה

הברכה עד סופה, ובלבד שלא יתחיל השכיבנו, ע"כ. כלומר שיחסר הפתיחה בלבד. ואני אומר שיכול להחליף לשון השכיבנו ולומר השכימנו. ואמת, שלפי סוגית הגמרא משמע דמכולא ברכה קאמרינן דלא לימא¹¹², וזהו שכתב הרב אינו מברך השכיבנו, כלומר שמניח כל אותה הברכה, וכן דעת הרש"י¹¹³ והראב"ד¹¹⁴. ובקצת נוסחאות מספרי הרב¹¹⁵ כתוב אינו אומר השכיבנו כלשון הגמרא, והוא לשון גוטה לסברת הריא"ג¹¹⁶.

[יא] ואיזהו זמנה ביום וכו' קודם הנץ וכו'. הכי איתא בתוספתא¹¹⁷, ומגמרא דילן נמי הכי משמע, דאמרינן¹¹⁸ וותיקין היו גומרינן אותה עם הנץ החמה, וממילא שמעינן דקודם הנץ החמה היו מתחילים. לקרות ולברך ברכה אחרונה. ר"ל אמת ויציב. והנץ החמה אמרינן בירושלמי¹¹⁹ שהוא כשהחמה מטפטפת בראשי ההרים, ע"כ. והוא ענין הראות פני החמה בעולם כמה דאת אמר¹²⁰ ויוצא פרח ויציץ ציץ, דמתרגמינן ואנץ נץ. שעונתה עד סוף ג' שעות ביום. ובגמרא¹²¹ לא אשכחן אלא עד שלש שעות. ודעת הרב דעד ועד בכלל¹²², והכי איתא בירושלמי¹²³, דאמרינן שכן דרך בני מלכים ישנים שתי שעות

זו בשם קצת גאונים חולקים שהוא מתחיל בה ותקננו וכו' וחותם, ואין הדברים נראין. וכן ברבינו ירוחם נתיב ג חלק ב: ורבים חולקים עליו, וכן באבודרהם שער הראשון, וכן הובא בשם בעל הלכות ור"י אבן גיא אות באוהל מועד כד, ב, ושם: שמתחיל ותקננו ה' אלקינו עד סוף הברכה, וכן פסקו הגאונים. ובא"ח ק"ש ה: מתחיל הברכה והעמידנו לחיים טובים.

112 שם ט, א, ובלבד שלא יאמר השכיבנו, וכונתו למ"ש הרא"ש, דלפי הריצ"ג הוי ליה לגמרא לפרושי כלקמן בפ"ב (יד, ב) דקאמר לא אמר אני ה' אלקיכם אינו צ"ל אמת ומפרש בגמרא האידך יאמר הברכה, ודברי רבינו הובאו בכ"מ בלשון אחרת: וכתב הר' מנחם שיכול לומר הברכה רק שיחסר הפתיחה שלא יתחיל השכיבנו כן כתב הריא"ג, ואני אומר שיאמר השכימנו במקום השכיבנו, ומיהו מלשון הגמרא משמע שלא יאמר הברכה כלל, עכ"ל.

113 שם ט, א ד"ה ובלבד. וראה בכ"מ וב"מ לענין שיטת רש"י, וכן באוהל מועד שם וכן דעת רבינו שלמה, וראה שם במסביב לאהל מה שכתב על דברי הכ"מ שכתב שהרמב"ם מפרש כפירוש רש"י ז"ל.

114 כן נראה מהשגתו על המאור, ובאוהל מועד שם שכן דעת גאון רב"י אלפסי והראב"ד ז"ל, וכן בשם הראב"ד באבודרהם שם.

115 ראה לעיל הערה 110א.

116 כונתו ש"אומר" קאי רק על תיבת "השכיבנו", אבל מברך משמע שאינו אומר כל הברכה כלל, אבל מהגמרא הוכיח רבינו שלא כהריצ"ג וכמ"ש לעיל בראש הערה 112.

117 ברכות א, ב: מצותה עם הנץ החמה.

118 גמרא שם ט, ב. 119 ברכות א, ה.

120 במדבר יז, כג. ובא"ח ק"ש ה, הביא פירוש זה בשם רב גאון, ובאשכול ק"ש סימן ה: ושדר רב שר שלום הנץ החמה כמשמעו שמבקשת החמה להראות פניה והאדים העולם כדכ' ויוצא פרח ויציץ ציץ ומתרגמינן ואנצת נץ תחלת הראות פניה ואין אדם מצוי לכוין באותו שעה מ"מ מצותה בזה העונה, ע"כ. וראה באוצה"ג, חלק התשובות (עמ' 22).

121 במשנה ברכות שם.

122 וכן בפיהמ"ש להרמב"ם במשנה שם: ויש מי שלא יקום ממטתו עד שעברו ג' שעות מן היום והם בני מלכים, ועל כן מותר לקרותה עד סוף שעה שלישית. ע"כ. ובהג"מ כאן האריך והביא שיטות שונות של ראשונים בזה.

123 ל"מ מקומו. ובהג"ג הביא הירושלמי ובהג"מ הביא מהירושלמי א, ה, רבי זעירא בשם ר' אמי ביומי דר' יוחנן הוינן נפקין לתעניתא וקרינן שמע בתר ג' שעין ולא הוי ממחי בידן. ובשם

ועומדים בשלש וקורין, וכיון דזמן קימה שלהם בשעה ג', כל שעה ג' עד סופה קרינן ביה ובקומך, ומגמרא דילן גמי הכי משמע¹²⁴, למי שעבר ואחר. כלומר, שלא האריכו הזמן אלא למי שעבר ופשע, אבל לכתחילה צריך כל ירא שמים לקרות קודם הנץ החמה¹²⁵.

[יב] מי שהקדים וקרא קריאת שמע של שחרית וכו'. א"ה, כתב הרב¹²⁶ שעמוד השחר הוא האור הנוצץ בשמים בביאת¹²⁷ מזרח¹²⁸ קודם עלות השמש בכמו שעה וחומש שעה מהשעות הזמניות, וטעם זה קרבת שטח אור השמש מן הקטורים העבים העולים מהארץ תמיד אשר די עלותם מן השמש¹²⁹ אחד וחמשים מיל, כמו שכתבו¹³⁰ בחכמת הלימודים ואם קרא אחר היות עמוד השחר מיד יצא. ואע"ג דבפ' אמר להם הממונה¹³¹ אמרינן הקורא עם אנשי משמר לא יצא, התם¹³² מק"ש בעונתה קאמר, דלא יצא, אבל מכל מקום יצא לגבי הא שאינו צריך לחזור ולקרות. אי נמי¹³³ התם במי שרגיל לקרות עמהם

ספר התרומה וכן בסמ"ג מהירושלמי ד, א רבי יוסי ורבי חייא בר רבי הוו מצלי לתלת שעין ומקשה והתניא הקורא מכאן ואילך וכו' ע"ש ומלכים עומדין ממטתם בב' שעות וקוראין בשעה ג', ע"כ בס"ה.

124 לא ידוע לאיזה מקום נתכוין רבינו, ובשאג"א סימן ה האריך בשאלה זו, ולאחר שדחה כמה ראיות מהג"מ שעד ולא עד בכלל כאן, הוציא בפלפולו ראייה מהגמרא ברכות יא, א ומדף כו, א, ומתוך שתי הסוגיות ביחד הוכיח דהזמן הוא עד סוף שעה ג', וקשה לומר שרבינו נתכוין לראיה זו, ואדרבא מתוך פשטות הגמרא ג, ב שית דליליא תרתי דיממא, והיינו שדוד המלך קם שמונה שעות לפני קימת המלכים מוכח שהמלכים קמים בתחילת שעה ג', וראיה זו הביאה רבינו שמחה לשיטתו, ובהג"מ הביאו והוא דחאה, וכן בשאג"א שם האריך להשיב על ראיה זו. ומדברי רב האי גאון שהביאו ריצ"ג שהובא לשונו ברשב"א ברכות יא, ב, ובא"ח ק"ש ה, ובאבודרהם שער א: שמעינן מדרב האי גאון דדוקא בשעה רביעית (היינו לענין מה שכתבו בגמרא י, ב הקורא מכאן ואילך לא הפסיד הברכות) וכו' אבל הקורא לאחר ד' וכו' שהפסיד ברכות וכו', ע"כ. הרי גראה ברור שמפרש שמ"ש הקורא מכאן ואילך שהוא אחר זמנו של ר' יהושע שאומר ג' שעות — הוא "בשעה רביעית" הרי מוכח שג' שעות שהוא זמן ק"ש הוא עד שעה רביעית כלומר עד סוף שעה ג', וכן דעת המאירי, וכן פסק בטור ושו"ע נח סעיף א, וראה בתוספות פסחים קז, ב ד"ה שהיה, וברש"י תענית כה, ב ד"ה שכן. ודעת ר' עמרם גאון בסדורו עמוד ג, והיראים, ורבינו שמחה הובא בהג"מ שם, דהזמן עד תחילת שעה ג, וראה טויבש ליקוטי ריצ"ג הערה מז.

125 בפיהמ"ש שם: וזה במי ששכח אבל לכתחילה חייב לכוין השלמת קריאתה עם הנץ החמה.

126 בפיהמ"ש שם במשנה א.

127 צ"ל: בפאת.

128 שם: הנוצץ בפאת מזרח.

129 שם: הארץ.

130 שם: שהתבאר.

131 יומא לו, ב.

132 קושיא זו הקשה הרשב"א ברכות ח, ב ד"ה ולענין פסק. וזהו תירוצו השני של הרשב"א, וז"ל: ואי קשיא לך עוד הא דתניא במסכת יומא הקורא עם אנשי משמר לא יצא וכו', איכא למימר דההיא ליתא, ואי נמי איתא לאו למימר שלא יהא יוצא בשעת הדחק במשכים לצאת לדרך אלא שלא יצא ידי מצוה מן המובחר. ובהשלמה י, ב תירץ באופן אחר, ותירוצו זה של רבינו מתאים למה שהביא במלחמות (ברכות פרק ראשון ד"ה כתב בסה"מ תניא וכו') בשם הריצ"ג: פי' לא יצא ידי מצוה בזמנה וכו' וכ"כ הרמב"ן שם: מאי לא יצא ידי חובתו שלא קיים מצוה כהלכה.

133 זהו תירוצו השלישי של הרשב"א שם, וז"ל: ואי נמי אפשר במי שקורא שלא בשעת הדחק אלא מדעת שלא יצא כלל וכו'. ורבינו הוסיף: במי שרגיל, וכן במאירי ט, ב ד"ה זהו בשם

שלא במקום אונס, ואמרו חכמים שלא יצא כדי שלא יהא רגיל בכך, אבל מי שאירע לו פעם אחת בשגגה וקרא עמהם יצא, דדוקא לאנשי המשמר שהיה להם טרדה בהקרבת קרבנותיהם התירו להם לקרותה לכתחלה קודם הג' החמה שהרי הוא להם כשעת הדחק, אבל שאר בני אדם שאין להם אונס מצוה אסור. ובשעת הדחק כגון שהיה משכים וכו'. פי' אפילו אם השכים לדבר הרשות, כגון ללכת בדרך בשביל עסקיו וכיוצא בו, דמוטב לקרות בכונה ויישוב הדעת שלא בעונתה משיקרא בדרך בלא כונה ¹³⁴, ואין צריך לומר אם היה משכים לדבר מצוה שיכול לקרות שהרי הוא כאנשי משמר. וכן הסכים גאון ז"ל ¹³⁵. ומפני זה אם יש לצבור מצות מילה או קבורת מת והדומה להם ורוצים להתפלל קודם הג' החמה כדי להיותם זריזים מקדימין למצות, קורין ומתפללין ואינם חוששים, וכן אתה דן ביום ערבה שסדר היום גדול ומפשי צבורא ברחמי דאי בעו למיקם ולמקרי תכף שיעלה עמוד השחר יצאן ¹³⁶.

[יג] כ"ה הקורא אחר שלש שעות ביום וכו'. פי' אפילו בשעה חמישית וששית, וכל שאר היום עד הערב. אלא הרי הוא כקורא בתורה. כלומר פרשה אחת מפרשיות שבתורה, אע"פ שלא יצא ידי ק"ש בעונתה, מקבל שכרו כמי שעוסק בתורה. ולשון הגמרא ¹³⁷, הקורא מכאן ואילך לא הפסיד, כאדם שקורא בתורה. ודעת רבי' חננאל ¹³⁸ דדוקא בשעת ד' הוא דאמר' דלא הפסיד, דאע"ג דעבר זמן ק"ש אכתי הוי זמן תפלה ויכול לסמוך גאולה לתפלה, אבל מרביעית ואילך הפסיד, ע"כ ¹³⁹, ואין לשון התלמוד מוכיח כן, דמדאמרינן ¹³⁷ בדמכאן ואילך לא הפסיד, ולא יהיב שעורא, משמע דמכאן ואילך קאמר, וכן דעת כל המפרשים ¹⁴⁰, והכי מסתבר מדמדינן ליה לקורא בתורה ודאי זמן

י"מ, וכרבינו: בקורא כן בהתמדה בביתו ושלא מצד אונס. ובראב"ד בהשגות על המאור שם: ולפי שהן עושים כן בכל יום לכתחילה החמירו על הקורא עמם שלא באונס ואמרו שלא יצא כדי שלא יהא רגיל עמהם, וכן פירש הב"ח דברי הטור סוף סימן נח, וראה בליקוטי ריצ"ג הוצ' טויבש ובהערותיו מג.

134 ובראב"ד שם: כגון משכים לצאת לדרך וירא שמא לא יוכל לעמוד במקום שצריכים עמידה.

135 לא מצאתי בראשונים מי שהביא כן משם גאון.

136 בכ"מ הביא תמצית לשון רבינו מהקושיא מיומא. וכתב רבינו מנוח הא דאמרינן פרק אמר לו הממונה הקורא עם אנשי משמר לא יצא ידי חובתו, פי' דה"ק לא יצא י"ח ק"ש בעונתה, אבל אינו צריך לחזור ולקרות, א"נ התם במי שרגיל לקרות עמהם שלא במקום אונס, וקנסותו שלא יצא, כדי שלא יהא רגיל בכך, ואנשי משמר שאני שהיו טרודים בקרבנות והיו כשעת הדחק, וכתב דכגון שהיה הולך לדרך הרשות חשיב שעת הדחק ועדיף לקרות כן משיעלה עמוד השחר בכונה מלקרות אחר כך בלא כוונה, ואם יש בעיר קבורת מת או מילה וכן יום ערבה דמפשי ברחמי, יכולים לקרות תכף משעלה עמוד השחר, עכ"ל. ועי' בברכי יוסף או"ח נח, ה.

137 במשנה ט, ב.

138 הובא באו"ז ח"א הלכות ק"ש טז משמו, ובאוצה"ג נספחים ט, ב מפיר"ח כת"י אוקספורד.

139 כלומר שהפסיד הברכות, וכמ"ש בגמרא י, ב, מאי לא הפסיד שלא הפסיד הברכות, וכן דעת רה"ג בריצ"ג שהובא לעיל בהערה 124, וכן דייק הרשב"א מרה"ג, והאשכול בשמם, הראב"ן, א"ח, וראה בחנוך מצוה תכ ובמנחת חינוך שם. וכן ברא"ה וכן פסק בטור נח.

140 כן כתב הרמב"ם ומברך לפנייה ולאחריה כל היום אפילו איחר וקרא אחר ג' שעות, וכן בפינה"ש

קריאת התורה כולי יומא הוא ¹⁴¹, ושמעינן מינה ¹⁴² דק"ש בעונתה עדיפא טפי מן העוסק בתורה. ע"כ מפרק מאמתי ¹⁴³.

פרק שני

[א] כ"ה הקורא את שמע ולא כוון לבו בפסוק ראשון וכו'. א"ה, הרב פסק כמ"ד שמע ישראל וכו' עד כאן מצות כונה ¹, וכן דעת הרי"ף ². ואית דפסקי כר' נתן ³ דאמר עד על לבבך בעמידה. ואמ' בירושלמי ⁴, לא שאלו היה יושב עומד אלא שאם היה מהלך עומד, וכפסק הגאונים ⁵ קיימא לן, תדע דהא אמרינן ⁶ שמע ישראל וכו' זהו ק"ש של ר' יהודה הנשיא. ודוקא לענין כונה, אבל לענין בטול מלאכה צריך פרשה ראשונה, כמו שכתב

(עפ"י כת"י פארמא בסוף מאירי ברכות ובהוצ' קפאח) "מברך יוצר ואהבה וקורא קריאת שמע ואפילו אחר ו' שעות מן היום" וראה במאירי שם הערה 23, וכן סתמו הרי"ף ובה"ג, ובשלטי הגיבורים שכ"מ בסמ"ג, וכן כתב ריבב"ן (גנוזי ראשונים עמ' קלב) "שכל היום עונת הברכות", וכן באבודרהם שם בשם חידושי רב"ש, והרשב"א כתב בשם התוספות שמסתפקים אם רק עד חצות או שכל היום מברך, וכן ברא"ש, תוספות רי"ח, ובשיטת הרא"ש י, ב בשם ר' יצחק "אפילו עד חצות".

¹⁴¹ בכ"מ הביא דברי רבינו בקיצור: וה"ר מנוח כתב, הקורא אחר שלש שעות וכו' פי' כל שאר היום עד הערב, ודעת ר"ח דדוקא עד שעה רביעית, אבל מרביעית ואילך הפסיד, ואין כן דעת כל המפרשים, ולישנא דמתני' הכי מוכחא הקורא מכאן ואילך ולא יהיב שיעורא משמע דכולי יומא קאמר, עכ"ל.

¹⁴² בגמרא י, ב מדקתני הקורא וכו' לא הפסיד כאדם הקורא בתורה מכלל דקורא בעונתה עדיף. ¹⁴³ שם.

- 1 דעת ר' מאיר בברכות יג, ב שמע ישראל וגו' עד כאן צריכה כונת הלב דברי ר' מאיר.
- 2 ברכות ריש פרק שני כרבא דהוא בתרא דפסק כר' מאיר. וכ"פ ר' יהודאי גאון באוצה"ג התשובות סימן עג והשאלות ובה"ג והאשכול, וראה הערה הבאה.
- 3 הרי"ף שם הביא שיטה זו: וכבר ראינו מי שדחה דברי ר' יוחנן (דאמר כל הפרשה בעמידה) מדפסק רבא הלכה כר' מאיר (דלא צריך כונה אלא בפסוק ראשון) ופסק כר' נתן דאמר עד על לבבך בעמידה והדין פסקא לאן מעליא הוא דכי היכי דדחו דברי ר' יוחנן הכי נמי דחו דברי ר' נתן. ע"כ. וכונתו לבה"ג, וכן סוברים כמותו דבעינן עמידה עד על לבבך הראב"ד בשם גאון והובא ברא"ש פרק שני סימן ג, האשכול, מחזור ויטרי, והרא"ה. והרי"ף משווה דין כונה לדין עמידה, וכן בתוספות יג, ב ד"ה על, אבל הריצ"ג הובא ברשב"א יג, ב ד"ה א"ר נתן, חילק בין דין כונה שאין צריך רק בפסוק ראשון לדין עמידה שצריך עד על לבבך, וכן כתב האשכול הלכות ק"ש ובשם הגאון, ובא"ח ק"ש ט מהראב"ד וכתב דכן נראה מהרשב"א, וכן נראה ברא"ש שם. ורבינו סובר כהרי"ף ששני הדינים תלויים זה בזה, וצ"ע על רבינו שהביא שיטה זו כאן לענין כונה נגד דעת הרמב"ם, הרי גם העומדים בשיטה זו סוברים כמותו לענין כונה, והם השאלות ובה"ג והאשכול, והיה לו להביא שיטה זו לענין עמידה, לקמן בהלכה ג, שכתב הרמב"ם "עומד בפסוק ראשון".
- 4 ברכות ב, א.
- 5 כונתו לשאלות, בה"ג, והרי"ף.
- 6 בגמרא שם.